

ЉИЉАНА НЕДЕЉКОВ*

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У НОВОМ САДУ, СРБИЈА

МЕСТО ВИШЕЧЛАНИХ ЛЕКСИЧКИХ ЈЕДИНИЦА У ЛЕКСИКОНУ И ГРАМАТИКАМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Сажетак. У раду се говори о морфолошком, творбеном и лексиколошком аспекту вишечланих лексема. Морфолошки, устаљени изрази- вишечлане лексеме имају функцију и значење речи, али облички су оне настале семантичко-синтаксичким повезивањем више једночланих морфолошких облика, односно настале су синтаксичком творбом. Дају се примери оваквих творбених јединица по врстама речи, указује се на теоријски аспект оваквих лексичких јединица у граматицама (у делу о творби речи) и монографијама.

Кључне речи: творба речи, морфологија, лексикологија, фразеологија, вишечлана лексичка јединица.

Увод

Ако посматрамо теоријске поставке о структури лексикона видећемо да у сваком језику, поред једночланих, имамо и двочлане и вишечлане језичке јединице које се јављају у функцији и са особинама лексеме као најмање самосталне јединице лексичког система. У општем речнику треба да буде представљен инвентар лексема по свим критеријумима, а то значи да треба водити рачуна не само о функционалној, временској и територијалној компоненти, него и о структури лексеме у изворима који су послужили за формирање речника. Ове јединице лексикона у лексикологији се издвајају и обрађују као *синтагматски лексички скупови*, за њих нема јединственог назива у нашој теоријској лингвистичкој литератури (Згуста, 1990, Драгићевић, 2007), а у овом раду за њих ће се у употребљавати назив *вишечлана лексичка јединица* (Драгићевић, 2007).

Као што се једночлане лексеме класификују у врсте речи по семантици и функцији, исто тако и вишечлане лексеме могу бити у служби различитих врста речи. Речник треба да покаже оба структурна типа лексема, а у морфологији треба да дође до изражаја одређивање, дескрипција и експликација неке јединице не само по облику, функцији и значењу, него и по структури. У творби/ грађењу речи, осим морфемске творбе, има и других начина и могућности настанка речи, као што је конверзија за коју се у ранијим уџбеницима не каже да је посебан творбе-

* e-mail: ljiljan@neobee.net

ни тип (Стевановић, 1970), а у новијим приступима творби добија одговарајуће место (Станојчић, Поповић, 1995; Клајн 2007). У теоријским поставкама наше творбе није обухваћена семантичка творба, мада је о овој врсти именовања као творбеном поступку писала Ј. Матијашевић, која каже: «Семантичку творбу/деривацију не одвајати од морфолошке (творбе) и приписивати је лексикологији, она је саставни део творбе», а такође Ј. Матијашевић каже и «Заостаје се у терминолошком и методолошком погледу и у одређивању самог предмета и обима науке о творби речи, и статусу деривације у уџбеницима лексикологије» (Матијашевић, 1987: 109 фуснота).

Не можемо рећи да не постоји номинација састављена од (најчешће) две аутосемантичке самосталне речи које су у синтагматском односу, овакви синтагматски спојеви могу бити у функцији различитих врста речи, а у овом раду пажњу ћемо усмерити само на оне који имају именичку или глаголску функцију.

За овај рад од битног значаја је констатација А. Белића, који уопштено говорећи о творби речи каже: „По облику речи могу бити просте...или сложене ако су састављене од најмање двеју речи. (према Клајн 2002: 05). Иако су по Белићу „...речи...састављене од најмање двеју речи ...“ у ствари сложеннице, шире посматрано, тачно је да „...по облику речи могу бити просте...или састављене од најмање двеју речи...“ Чињеница је да су то творбене могућности српског језика, само што треба проширити посматрање/одређивање оних речи које су *састављене од најмање двеју речи* и на случајеве када те *две речи* нису писане заједно него тај синтагматски спој две речи има значење и функцију једне речи. У нашој творби детаљно су обрађене нове лексичке јединице добијене од две аутосемантичке речи, али само оне које су писане као једна реч, спојено (*сложеннице*) или са цртицом (*полусложеннице*), а лексичке јединице са истом функцијом и устаљеним значењем које су формално две одвојено писане речи нису на одговарајући начин представљене у теоријској анализи настанка нових речи, типова номинације и типова творбе у нашем језику.

Термин *синтаксна творба* постоји у *Енциклопедијском рјечнику лингвистичких термина* Р. Симеона где се под овим називом подразумева „творба сложених и сложеноизведених ријечи које се врши лексикализацијом скупова ријечи“ а дају се примери **сумашедшиј**, **сорвиголова**, односно обе су сложеннице, једна је сраслица, а друга императивна сложенница. Под именом *синтаксическаја деривација* издваја се у руској лингвистичкој литератури посебан тип творбе, али се под овим називом не подразумева именовање појмова синтагматским спојевима (Гинзбург, 2010: 36).

У овом раду усмерила сам пажњу на овај, у нашој творби запостављен начин грађења нових назива, желим да скренем пажњу на то да су овако створене речи фреквентне лексичке јединице у српском језику и да укажем на место овако насталих назива у лингвистичким дисциплинама које се баве речју.

Колико је пажње посвећено вишечланим лексемама у актуелним уџбеницима и научним радовима који се баве нивоом речи? Колико обрада ових лексичких јединица у теоријским лингвистичким дисциплинама утиче на њихов третман у нашој лексикографији? Јасно је да обрада било којег типа лексичких јединица

у лексикографији зависи од њихове теоријске утемељености у одговарајућој лингвистичкој дисциплини.

А. ГРАМАТИЧКА ЛИТЕРАТУРА НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ КОЈА СЕ БАВИ НИВООМ РЕЧИ

Овде ће се представити два типа уџбеника који се баве нивоом речи и то:

1. они делови граматики и творбе речи којима је заједничко то да констатују вишечлане лексичке јединице образлажу их теоријски и поткрепљују примерима

2. оне граматике које, иако не наводе вишечлане речи као могућност испољавања именске или глаголске речи (између осталог), наводе примере за неку тврдњу (у реченици или само таксативно) где су контекстуално употребљене (и) вишечлане лексичке јединице

А. 1.1. Прво ће бити речи о граматици П. Мразовић, З. Вукадиновић *Грамматика српскохрватског језика за странце*¹ (1990) јер се у њој у оквиру морфологије указује на постојање речи од више чланова. У оквиру тематске целине *Променљиве речи* издваја се одељак **Глаголска перифраза** где се даје дефиниција овог морфолошког облика: “Под глаголском перифразом подразумева се чврст спој функционалног глагола и именице с предлогом или без њега“ и даје примере: *ставити на располагање, вршити испитивање...* (Мразовић, Вукадиновић 1990:166). Ауторке примећују да су глаголске перифразе све чешће у употреби, и истичу да „...у глаголској перифрази пунозначни глагол делимично губи своје значење и модификује значење именице. Носилац значења постаје именица, а функционални глагол има само граматичку функцију обележавања лица, рода и броја, времена и начина вршења радње...“ (Мразовић, Вукадиновић 1990:167). Говорећи систематично и темељно ауторке наводе моделе и типове ових вишечланих лексичких јединица², критерије за разграничење глаголских перифраза од самосталних глагола са њиховом допуном, функције глаголских перифраза³, а за потребе овог рада издвојићу само функцију⁴: *Попуњавање лексичких празнина у глаголском систему језика када не постоји одговарајући глагол за изражавање одређених садржаја* па се може рећи да је глаголска перифраза значајна и за творбу речи, односно да је један од начина богаћења лексикона, један од начина номинације : **вршити трансакцију, бити у праву, ступити на снагу, ставити на дневни ред, узети у обзир, дати прилику, посветити пажњу, придавати значај, давати повода, имати прилику** (Мразовић, Вукадиновић 1990:172). Наводе се и примери где глаголске перифразе попуњавају лексичке празнине при изражавању глаголског вида и прецизирају исказ: **извршити / вршити анализу, дати/ давати**

¹ Ново издање има наслов *Грамматика српског језика за странце*.

² Постоје два основна морфосинтаксичка модела, а у оквиру њих више типова (Мразовић, Вукадиновић 1990:168).

³ Наводи се осам функција: стилска, термилошка, прецизирање исказа, прецизније изражавање... (Мразовић, Вукадиновић 1990:170).

⁴ По мом мишљењу од битне важности у идентификацији стварности лексиком.

савет, доћи/долазити до изражаја (Мразовић, Вукадиновић 1990:173). Значајно је и то што се у овој граматици даје списак од око 60 фреквентнијих глагола, а од сваког од њих гради се више перифрастичних облика:

– десетак перифраза гради се од глагола ДАТИ СЕ (даги се на посао/ у бег/ у бекство / бригу / мисли...),

– око 80 перифраза гради се од глагола ИМАТИ (бригу, част, дозволу, ефекта, храбрости, интерес, искуство, кондицију, могућности, налог, обичај, образ(а), обзира, одјека, поверење, потребе, повода, предност, рачуна, разумевања, реч, смисла, став, шансе, успеха, утицај, увид, вере, везе, власт, вољу/воље, задовољство, значај...). Скреће се пажња у раду да то није ни близу коначан списак ових вишечланих језичких јединица! ((Мразовић, Вукадиновић 1990:173 , 179 -185)

Захваљујући доброј презентацији овог типа вишечланих лексичких јединица стиче се јасна представа да овај начин номинације има своје место у лексикону нашег језика и да му свакако треба посветити много више пажње како у лингвистичким истраживањима тако и у представљању у оквиру грамика и монографских радова.

А. 1. 2. У *Граматици српског језика за гимназије и стручне школе* Ж. Станојчића и Љ. Поповића у поглављу посвећеном лексикологији издваја се обрада фразеологизама који се дефинише као „*сложенија устаљена језичка јединица, устаљени скуп од две или више речи које имају јединствено значење*”⁵. „(испод жита, царски рез, Ахилова пета, обећавати златна брда и долине, кад на врби роди грожђе) ...“ међу којима је највише назива са конотативним значењем и само један са денотативним (царски рез). Истиче се трокомпонентност фразеологизама: *устаљеност, структура (састав) и семантика*. Аутори дају примере фразеологизама са именицом **жито** где се дају два стручна/научна вишечлана термина (**бела жита, стрмна жита**) где имамо *денотацију* и један фразеологизам са *конотацијом (испод жита)* (Станојчић, Поповић 1995:175). Констатација „... да пунозначна реч у фразеологизму обично има пренесено значење...” (Станојчић, Поповић 1995:175) потврђује се у већини примера, међутим, има их и са примарним значењем: **бела жита, стрмна жита, царски рез**.

Фразеологизми се у овој граматици класификују по *структури и семантици*, а за сваки тип даје се само фразеологизам са конотативном вредношћу, истиче се битна особина фразеологизама (и фразеологије) да „...се раслојава зависно од функционалног стила.” (Станојчић, Поповић 1995: 176). Пошто су за тему овог рада одабрани само фразеологизми са денотативном вредношћу, овде ћу дати само део класификације из ове грамике где је реч о денотативној функцији вишечланог назива. Аутори дају примере у различитим функционалним стиливима: 1. *Професионална фразеологија* (дају се примери глаголских перифраза углавном из спорта и позоришног живота)

⁵ У граматици пише зрачење.

2. *Научна фразеологија* (термини из математике, медицине, хемије и економије). Неки уобичајени вишечлани називи синтагматског типа: **знак једнакости, специфична тежина** дају се као (потенцијални) перифрастични глаголи: **(ставити) знак једнакости⁶, (имати) специфичну тежину⁷.**

3. *Административно – правна фразеологија*: примери су углавном глаголске перифразе у оквиру којих је имениски део синтагматски спој/ вишечлани фразеологизам (**спровести оставински поступак, ставити ад акта, ставити на дневни ред, извести на оптуженичку клупу...**) па осим те четири глаголске перифразе имамо термилошке синтагме именице: **оставински поступак, дневни ред, оптуженичка клупа**. Некад термин није дат у основном облику (у диспозитиву решења), или је у оквиру трочлане синтагме двочлана (**право доживотног уживања на кући⁸**)

У одељку о „*фразеолошким јединицама термилошког карактера*“ каже се да постоје „вишечлани називи појмова у наукама, струкама, и у свакодневной комуникацији, а дају се примери из медицине (**крвни притисак, ангина пекторис, мале богинје**), граматице, економије (**политичка економија, тржишна економија**), физике (**тренутно убрзање, праволинијско кретање, инерцијална сила**) (Станојчић, Поповић 1995:177).

Посебан пасус посвећује се „*сложеним називима* „у свакодневном језику“ **дивља ружа, дивља трешња, дикино око, царско око, љута паприка, ужички сир, месни нарезак**. У питању су термини из ботанике и гастрономије/кулинарства који су познати најширем кругу носилаца српског језика⁹.

А. 1.3. У Творби ријечи у хрватском језику (1986) Стјепана Бабића аутор, каже који ће типови творбе бити обрађени, а који неће (поглавље 6. *Начини блиски творби (гранична подручја)*: унутрашња творба, преобразба, пријенос значења (Бабић, 1986:35) па, између осталог, као област о којој у монографији неће бити речи, издваја и „вишечлане називе“ (термин С. Бабића) и каже „Нове појмове често означајемо везом досадашњих ријечи и даје примере (**прени кош, црни сљез, дивљи кестен, плесна дворана, кисело млијеко, основна школа, хладни рат, Нови Загреб**). Даље каже да овај начин није права творба „... јер се ни њиме не повећава број ознака, него само број значења.. Највише што бисмо могли рећи јест „*синтаксичко-семантичка творба*.“ (Бабић, 1986: 37). Иако посвећује мало пажње једном типу именовања стварности, Бабић је тачно дефинисао вишечлане термине, дао типичне примере ових речи у служби именице и употребио назив за овај тип творбе који му сасвим одговара.

⁶ Није фразеологизам јер се место *ставити* може употребити било који глагол, нпр. *натисати*.

⁷ Ова трочлана синтагма није фразеологизам јер се место *имати* може употребити и други глагол, нпр. *мерити, проверавати*.

⁸ Где није добро извршена сегментација, одн. **на кући** није обавезни део вишечланог правног термина, термини су **право доживотног уживања и доживотно уживање**.

⁹ Став аутора према овим лексичким јединицама: „Овакви се фразеологизми, посебно они у научном стилу језика, врло често сматрају и само **вишечланим терминима, а не фразеологизмима** (Станојчић, Поповић 1995:178)

A. 1. 4. Говорећи о сложеницама у *Творби речи у српском језику, Први део, Слагање и префиксација* (2002) Иван Клајн каже: „...у српском (је) ...раширена употреба синтагми придев+именица са устаљеним значењем, тј. са вредношћу једне лексеме...“ (Клајн, 2002: 63). Истиче „...распрострањеност лексикализованих (па и терминолошких) синтагми...“ и даје многобројне примере из РМС у којем, по његовим речима, оне нису обрађене као одреднице него под „Изр.“= израз (Клајн, 2002: 64). Из примера се види да значење лексеме имају синтагматски спојеви којима се именују **билке (дебели корен, лепа ката, мртва коприва, хајдучка трава, вранино око, орлови нокти)**, животиње (**нилски коњ, ластин репак**), анатомски називи (**мртва кост, слепо црево**), црквени празник (**Лазарева субота**), метеоролошка појава (**бабина свила**) (Клајн, 2002: 64).

Наведеним скупом вишечланих именица ни близу није представљен репертоар назива овог типа ни по областима у којима се јавља, ни по типу везе између две речи у устаљеној синтагми¹⁰, али се може уочити присуство овог начина именовања у различитим функционалним стилевима¹¹, што нам говори о томе да је овај творбени поступак у значајној мери присутан, а да о њему у граматкама нема теоријског образложења.

Иако се у овој монографији о „лексикализованим синтагмама“ (Клајнов термин) говори кратко у делу о слагању, и не указује се на то да је и устаљена синтагма са вредношћу лексеме нова реч, по разноврсности примера може се закључити да је овај начин номинације присутан у различитим фундаменталним тематским целинама.

A. 2. 1. У Стевановићевој граматици *Савремени српскохрватски језик 1*, (1970) не наводе се вишечлане речи као могућност испољавања именске или глаголске речи (између осталог), међутим, има доста примера у реченицама- примерима или само таксативно где су контекстуално употребљене (и) вишечлане лексичке јединице. Код глагола аутор после дефиниције¹² спационирано даје пример за глагол „...и з д а в а о је и каже „- приписује се радња Абидаги“ у реченици (*Абидага је издавао наређења*) (Стевановић 1970:172).

У оквиру одељка *Именице* не даје као илустрацију за властите именице вишечлане облике, али даје у реченицама са примерима: **Панамски земљоуз, Пећка Бистрица, Дечанска Бистрица, Призренска Бистрица, Бели Дрим, Црни Дрим** (6 примера). За вишечлане властите именице има још примера у првој књизи: **Биоград на мору, Бела Црква¹³, Свети Иван, Свети Стефан¹⁴** (насеље).

¹⁰ Поред наведених примера за структуру придев+именица, чести типови синтагматских именица су и: **распоред часова, паста за зубе, камен темељац.**

¹¹ Разговорни језик-општепозната лексика; стручно-научни функционални стил у свим струкама.

¹² „...глаголи...који приписују особине...ономе што значе именице...глаголи ...приписују коме или чему неки процес...“ (Стевановић1970:172).

¹³ Стевановић1970:97 (замена **јата**).

¹⁴ Стевановић1970: 191: у делу о акузативу.

Иако не констатује вишечлане облике заједничких именица, у реченицама са примерима има их: **зрело доба, годишње доба**¹⁵ **велико вијеће**¹⁶, **тићи ждраловићи**¹⁷, **топлотни појас, умерени појас**¹⁸ (Стевановић 1970: 181).

У делу о творби речи Стевановић наводи само морфемску творбу (Стевановић 1970: 388), а говорећи о значају свођења акцента за прављење сложеница даје пример *двочланог назива Нови Сад*¹⁹, док у оквиру сложеница наводи и називе за биљке које су по својој структури реченице **пусти баба коњу крв, крсти куме дете** за које каже да су *синтаксичке целине које имају значење појединих речи* и да „...интонационо и по форми остају оно што су биле, *групе засебних речи које означавају само по један појам*“ (Стевановић, 1970: 403).

Б. СТРУКТУРНИ ТИПОВИ ЛЕКСЕМА У ЛЕКСИКОЛОШКИМ УЦБЕНИЦИМА НА СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Заједничко за овде анализирани лексиколошке монографије је то да констатују постојање поред једночланих (које су детаљно анализирани у граматикама деклинационо и деривационо), и двочланих (вишечланих) лексема, а могу бити са конотативном²⁰ или денотативном вредношћу. Функционална раслојеност овог типа лексема у различитој мери је експлицирана у овим монографијама, у неким се та раслојеност констатује, ове лексеме се класификују по структурним, функционалним и семантичким критеријумима, док у другим монографијама овакви називи нису довољно прецизно дефинисани и разграничени према функционалним стиливима којима припадају (са конотацијом у књижевности, са денотацијом у стручно – научном стилу). Тако се заједно наводе примери вишечланих лексичких јединица и са денотативном вредношћу које припадају научно – стручном функционалном стилу (углавном вишечлани термини у служби именице: **мајчина душица, потрес мозга, чир на дванаестопалачном цреву, птица певачица, сила теже** (гравитација), **прибор за јело** (есцајг), ређе глагола: **смањити притисак, дати преглед, вршити оглед, довести до смањења**) и са конотативном вредношћу (именица **ћорава Анђелија** = врста ветра, глагол **отићи Богу на истину** = умрети) које су културолошки условљене. Вишечлане лексичке јединице са конотативном вредношћу истражује лингвокултурологија (Драгићевић, 2010: 9 -11)

Б. 1. Монографија Драгане Мршевић *Фразеолошке глаголско – именичке синтагме у савременом српскохрватском језику* (1987) бави се структурном и семантичком природом фразеолошких јединица, а свака је по структури и семан-

¹⁵ У делу о именицама средњег рода: „Он је био у **зрелом добу**.“ „...носио у свим **годишњим добима**“ (Стевановић 1970: 214)

¹⁶ За именицу властела: У **великом вијећу** су сједили сви властели. (Стевановић 1970: 182).

¹⁷ У делу о ном.мн. „...остали су **тићи ждраловићи**“ (Стевановић 1970: 201).

¹⁸ У делу где говори о суфиксу ов/ -ев: „...размештај **топлотних појасева**...“ „...у **умереним појасевима** је тако исто“ (Стевановић 1970: 204).

¹⁹ Да је чување посебног акцента била сметња да до стварања сложенице дође „...јасно нам говори пример *двочланог назива Нови Сад* у коме је значење потпуно измењено...није ово никакав *нови сад*, нити *сад* (*врт*) уопште него један град“ (Стевановић, 1970: 401).

²⁰ Што се уочава и детаљно описује и класификује по различитим критеријумима.

тици лексичка јединица од више речи. У детаљној обради Д. Мршевић тврди да су фразеолошке синтагме „...готово неописан фразеолошки материјал у српскохрватском језику (Мршевић, 1987:09), дефинише их, даје њихове карактеристике и класификује их по функцији, семантици и структури (дели их на глобалне **обрати зелен бостан** и компонентне **прокиснути до костију**). Д. Мршевић истиче да је номинационо, денотативно значење примарно према којем се развијају остала секундарна денотативна значења, а према денотативним сва друга асоцијативна конотативна значења (Мршевић, 1987: 16). Истиче се да је између фразеолошке јединице и термилошке синтагме основна разлика на функционалном плану и каже се да термилошке синтагме имају искључиво номинациону функцију: **зечје ухо, зечји мак, медвеђа шапа, попино прасе** (Мршевић, 1987: 21). У овој монографији дат је детаљан и свеобухватан приступ синтагматским лексичким јединицама и она би обавезно требало да буде полазна тачка за свако истраживање ове проблематике.

Б. 2. У својој књизи *Приручник лексикографије* (1991) Ладислав Згуста указује на једночлану и вишечлану структуру речи истичући да је форма неважна, а да су речи оформљене лексичким значењем које носе (Згуста, 1991: 28, 29). Даље указује на могућност комбиновања речи у невезане и везане комбинације (Згуста, 1991:135), а за *везане комбинације* употребљава термин *лексичке јединице од више речи* и каже да имају десигнативну функцију. Аутор даје енглеске и француске примере вишечланих термина (примитивне морске биљке и животиње, у српском је само једна од њих вишечлана: *морски краставац*) и наводи критеријуме за њихово издвајање од невезаних комбинација, а примери које даје су такви да значење термина није изводиво из значења појединачних конституената: **морско прасе** (Згуста, 1991:138, 139). Осим термина, Згуста наводи *идиоматске изразе* (примери су из француског, енглеског, кинеског) истичући да су засебна категорија јер имају конотативну вредност (Згуста, 1991:141). Згуста с правом каже да је најважнија правилна идентификација и презентација ових јединица и да им треба дати место одреднице или пододреднице, мада наводи да такав статус ове лексеме имају само у неким новијим енглеским и француским речницима (Згуста, 1991:150, 152).

Б. 3. Дефинишући лексему Твртко Прћић у својој монографији *Семантика и прагматика речи* (1998, 2008) указује на *фразне лексеме* које се од једночланих лексема разликују само по својој синтагматској форми (Прћић, 1998: 12). У одељку посвећеном синтагматским лексичким односима дефинише *лексички спој* као компактну целину, а незаменљивост делова, непрозирност и постојаност су услови да спој лексема буде идиоматизован (Прћић, 1998:115). Наводи примере идиома са конотативном вредношћу²¹, идиоме дели на 3 типа од којих вредност лексеме имају само *фразне лексеме* где издваја **фразне именице** (**тројански коњ, неписани закон, летећи тањир, тачка гледишта, ток свести**) које правилно одређује као *подврста оног што именица значи*, односно у питању су вишечлани термини.

²¹ Лукав као лисица, правити од комарца магарца... (Прћић, 1998: 123)

Издаваја још и *глаголске фразне лексеме*, - *глаголске синтагме* где даје примере са конотативним значењем, глагол је проширен објектом или неком допуном (**спојити крај с крајем** (124,127), **вртети неког око малог прста** (125), **купити мачку у цаку** (127), **окретати неког око малог прста** (127), **ухватити се у коштац с нечим** (127). У овој монографији Прћић вишечлане лексичке јединице обрађује на концизан, али целовит, садржајан и савремен начин на основу чега се може стећи јасна слика о овој недовољно обрађиваној теми у нашој лингвистици.

Б. 4. У својој монографији *Основи лексикологије и сродних дисциплина* (1998, 2006) Данко Шипка говори о неједнаком ставу наших лингвиста лексиколога о обиму творбе, обрађује и творбу као дисциплину лексикологије са високом степеном аутономије чији је задатак да проучи елементе и процесе формирања лексема и одређује морфемску творбу за подручје којим се бави творба (Шипка, 1998: 102 - 109). Што се тиче лексичких јединица од више речи обрађује их у поглављу *Фразеологија*, идентификује их називом *вишечлане лексичке јединице*, и каже да су *фраземе* њихова подврста. Истиче важност ових јединица не само за фразеологију него за лексикон у целини, јединице дели на *слободне (невезане)* и *устаљене (везане)* комбинације и даје примере за терминолошке синтагме: **тешка вода, морска звезда, камени угаљ, брзи воз, бели лук**. Позивајући се на Згусту наводи списак од 9 обележја „...која могу бити приписана овим лексичким јединицама.“...а што их је више присутно то је одређена датост ближа прототипској лексичкој јединици од више речи.“(Шипка, 1998: 111). Што се тиче денотативних вредности ових лексема, аутор истиче: „Лексичке јединице од више ријечи могу имати исти таксономијски статус као и једночлане јединице: **основна школа, средња школа, факултет**“ (Шипка, 1998: 112). Осим горе наведених терминолошких синтагми, примери које аутор даје у даљем тексту углавном имају конотативну вредност. Део о вишечланим лексичким јединицама у овој монографији даје битне и прецизне информације, тако да се из ове књиге може стећи јасна слика о овом типу лексема.

Б.5. Рајна Драгићевић у монографији *Лексикологија српског језика* (2007) овом типу лексичких јединица посвећује пажњу у више одељака. Говорећи о структури лексикона указује на то да га чине једночлане и вишечлане лексичке јединице, а вишечлане дели на фразеологизме и терминолошке синтагме. Рајна Драгићевић анализира статус вишечланих лексичких јединица типолошки и лексикографски позивајући се на ауторе који су о њима писали, истиче несналажење лексикографа у вези са третманом вишечланих термина (у речницима је она час лексема час није лексема) и чини јој се „...најприкладнијим овакав третман: овакве јединице нису лексеме, али јесу део лексикона. Оне спадају у лексикон због своје семантичке и синтаксичке самосталности“ (Драгићевић, 2007: 41). За фразеологизме каже да захтевају посебну семантичку обраду, структурну анализу, истраживање порекла и указује на то да се понекад постављају питања у вези са њиховом идентификацијом (Драгићевић, 2007:41). У одељку *Синтагматски лексички односи* указује на чињеницу да се мања пажња придавала типовима синтагматских лексичких

односа, и истиче суштину међусобних односа у синтагматском лексичком скупу, а то је „...семантички утицај једне лексеме на другу у линеарном низу“. За ово испитивање је значајно што се овде поставља и суштинско питање места вишечланих лексема у лексичком систему уопште (Драгићевић, 2007: 213). Даље се у овом поглављу опширно говори о различитим називима за синтагматске лексичке односе код појединих аутора, а за вишечлане лексичке јединице каже се да им се не може јасно одредити статус и да се не укључују у лексикон, али то не значи да оне не постоје (Драгићевић, 2007:219). Ауторка се позива на страну и домаћу литературу и тврди на основу досадашњих радова да се може учити аргументована теоријска утемељеност свих поставки о синтагматским односима међу лексемама које имају функцију именовања.

В. НОВИЈИ НАУЧНИ РАДОВИ О ВИШЕЧЛАНИМ ЛЕКСИЧКИМ ЈЕДИНИЦАМА

Иако о вишечланим лексичким јединицама има доста радова писаних са различитих аспеката, овде ће се навести само неколико новијих у којима се констатује постојање оваквог типа номинације, наводе се (углавном) типови именичких и глаголских синтагматских лексема, а оно што је заједничко за све њих је да се указује на недовољну проученост номинавања вишечланим лексичким јединицама.

В. 1. Твртко Прћић написао је рад *И синтагме и речи: фразне именице у српском језику* о вишечланим речима, конкретно именицама (фразне именице) где се теоријски образлаже тзв. фразна именица, дају се творбени типови за њих и обиље примера из свакодневног живота са којима се сусрећемо, а о којима није било до сада овако свеобухватног приступа (Прћић, 2011).

Познато је да је у синтакси велика пажња посвећена декомпонованом предикату²², али овде конјугациони облици нису тема о којој је расправља, па ће се само скренути пажња на оне радове из области синтаксе у којима се полази од декомпоновања глагола. Иако се у њима првенствено говори о декомпонованом предикату, уочава се нов приступ основном облику глагола као вишечланој глаголској лексеми.

В. 2. У раду *Декомпоновање глагола и структура просте реченице* Срето Танасић говорећи детаљно о декомпоновању предиката каже да се о овој теми раније мало говорило у нашој уџбеничкој литератури, наводи да Стевановић у својој Синтакси даје примере **доћи до убеђења, стећи утисак...** и означава их као вишечлане изразе и истиче : „У овим изразима...имамо глаголе са њиховим именским допунама“ (Танасић, 1995:158). Аутор каже „...глагол се у одређеним приликама подвргава процесу декомпоновања...“ па „...би било разложно терминолошко рјешење *декомпоновање предиката* замијенити рјешењем *декомпоновање глагола...*“ (Танасић, 1995:159).

²² На пример, рад М. Радовановића (1977) *Декомпоновање предиката*. (На примерима из српскохрватског језика). *Јужнословенски филолог* 33. Београд. Институт за српскохрватски језик, 53 – 88.

В. 3. Предраг Пипер у раду *Аналитички глаголски изрази и декомпоновани предикати типа „изразити захвалност“* говорећи о декомпонованом предикату употребљава за глаголски елеменат декомпонованог предиката у уобичајеном полазном глаголском облику назив *аналитички глаголски израз* дефинишући и образлажући типове анализма у граматичком и лексичком значењу (Пипер, 1999).

ЗАКЉУЧАК

У нашој лингвистици вишечлане лексеме и по својој структури и по семантици нису довољно образложене и анализирани; то је маргинализован морфо-творбени облик, мада по присуству у лексикону српског језика заслужује одговарајућу теоријску експликацију и дескрипцију.

Проблематика вишечланих лексичких јединица у нашој теоријској литератури имала је свој развој од првобитног неконстатовања овог типа лексема, преко ретких указивања на то да осим једночланих лексичких јединица постоје и вишечлане, да би се у новијим радовима показала њихова велика заступљеност у различитим функционалним стиловима, односно у лексикону српског језика с једне стране, а с друге стране, испитивања су показала који све творбени, семантички и функционални типови ових лексичких јединица постоје. Међутим, има још недефинисаних аспеката, а рад који сам написала, поред систематизовања досадашњих испитивања, аргументовано показује да појам речи у морфологији не покрива дефиницијом и примерима све структурне облике у којима се реч испољава. Ни кад су у питању творбени поступци за номиновање појмова и процеса, на основу података из наших уџбеника о грађењу речи, може се рећи да се описаним творбеним типовима не обухватају сви облици који имају функцију номинације. С друге стране, у уџбеницима лексикологије појам лексеме, као и њене дефиниција (по структури) је свеобухватан : поред једночланих лексема наводе се вишечлане које се, негде детаљније, негде мање детаљно, дефинишу, класификују и експлицирају. Пошто свака лексема има своје место у морфологији као одређена врста речи, а такође настаје по одређеним принципима грађења речи, може се рећи да постоји неусаглашеност у приступу основним јединицама испитивања у оним лингвистичким дисциплинама које се баве нивоом речи (у морфологији и грађењу речи као реч се теретира само једночлани облик, а у лексикологији, поред једночланих, уводе се и вишечлане лексичке јединице).

Недовољно дефинисан статус вишечланих назива као лексичких јединица има реперкусија и на њихово лексикографско представљање . Различити типови ових лексичких јединица само по изузетку имају место одредничке речи и обрађени су тако у нашим дескриптивним речницима (Недељков, 2002:246). Углавном су ови облици дати под **изр.** (израз) уз главну реч – именицу, али има одступања јер су неки вишечлани називи обрађени уз придев, а неки (зато што су вишечлани) нису ни дати у речнику. У зборницима реферата са лексикографском проблематиком доста је писано о томе (Мршевић, 1982, Дешић, 1984, Недељков, 2002, Николић, 2002). Овакве недоследности у обради ових јединица у речнику сасвим су разумљиве кад се има у виду њихов неодговарајући статус у теоријској литератури која се бави структуром и обликом речи, и оној која се бави семантиком лексике.

Систематизовање теоријских знања поткрепљених одговарајућим примерима, као и нова испитивања ове проблематике омогућиће да се појам вишечлане лексичке јединице правилно сагледа, прецизира и дефинише, а кад будемо имали јединствен и проверен теоријски приступ овом проблему, у практичном раду на њиховој лексикографској обради не би требало да буде недоумица, односно биће у равноправном односу са једночланим лексемама.

ИЗВОРИ

- Babić, S. (1986) *Tvorbi riječi u hrvatskom jeziku*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Globus, Zagreb.
- Драгићевић, Р. (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Zgusta, L. (1990) *Priručnik leksikografije*, Sarajevo.
- Клајн, И. (2002) *Творба речи у савременом српском језику*, Први део, Слагање и префиксација, Прилози граматици српског језика, Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Мразовић, П. Вукадиновић, З. (1990) *ГраMATика српскохрватског језика за странце*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Добра вест, Нови Сад.
- Мршевић, Д. (1987) *Фразеолошке глаголско – именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Универзитетске монографије, књига LX, Београд.
- Пипер, П. (1999) Аналитички глаголски изрази и декомпоновани предикати типа „изразити захвалност“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику Посвећено сећању на академика Павла Ивића*, 42, 37 – 43, Матица српска, Нови Сад.
- Prčić, T. (1997) *Semantika i pragmatika reči*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad.
- Пррћић, Т. (2011) И синтагме и речи: фразне именице у српском језику, *Зборник у част Гордани Вуковић, Лексикологија, Ономастика, Синтакса, Филозофски факултет у Новом Саду*, Нови Сад, 59 - 70.
- Станојчић, Ж. Поповић, Љ. (1995) *ГраMATика српскога језика, уџбеник за 1, 2, 3. и 4. разред средње школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Стевановић, М. (1969) *Савремени српскохрватски језик 2*, *ГраMATички системи и књижевнојезичка норма*, Синтакса, Научна књига, Београд.
- Стевановић, М. (1970) *Савремени српскохрватски језик 1*, *ГраMATички системи и књижевнојезичка норма*, *Увод Фонетика Морфологија*, Научна књига, Београд.
- Танасић, С. (1995) Декомпоновање глагола и структура просте реченице, *Јужнословенски филолог*, 60, 157 – 166, Београд.
- Шипка, Д. (1998) *Основи лексикологије и сродних дисциплина*, Матица српска, Нови Сад.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић, С. (1990) Постанак нових назива, *НССУВД, Терминологија – Теорија и пракса*, 18/1, 31- 38, Београд Нови Сад.
- Белић, А. (1949) *О језичкој природи и језичком развоју*. Посебна издања, књига СХХХIV, Философски и филолошки списи, књига 35. Београд: Српска краљевска академија.
- Гинзбург, Е.Л. (2010) *Словообразование и синтаксис*, Москва
- Дешић, М. (1984) Критеријуми за одређивање фразеологизама у рјечницима савременог српскохрватског језика, *Лексикографија и лексикологија*, зборник реферата, Нови Сад – Београд, 53 – 66.
- Драгићевић, Р. (2010) *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Библиотека Књижевност и језик, књига 33, Београд.
- Матијашевић, Ј. (1987) Око неких питања у творби речи, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 16/1, 109 – 119.
- Мршевић, Д. (1982) О критеријумима који одређују место обраде фразеологизма у речнику, *Лексикографија и лексикологија*, зборник реферата, Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, Матица српска, Филолошки факултет у Београду, Одсек за јужнословенске језике и општу лингвистику, 141 – 148.
- Недељков, Љ. (2002) Проблем вишечланих лексема у лексикографској пракси. *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад – Београд, 243 – 249.
- Николић, М. (2002) Тешкоће при утврђивању одреднице у речницима српског језика, *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад – Београд, 49 -56.
- Радовановић, М. (1977) Декомпоновање предиката. (На примерима из српскохрватског језика). *Јужнословенски филолог* 33. Београд. Институт за српскохрватски језик, 53 – 88.
- Simeon , R. (1969) *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva* 1, А - О, Zagreb.
- Simeon , R. (1969) *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva* 2, Р – Ž, Zagreb.
- Тошовић, Б. (2002) *Функционални стилови*, Institut fur Slavistik der Karl – Frenzens – Universitat Graz, Graz.
- Яарцева, В. Н. *Лингвистический энциклопедический словарь*.

Ljiljana Nedeljkov

THE PLACE OF MULTI-WORD LEXICAL ITEMS IN SERBIAN LEXICON
AND GRAMMAR BOOKS

Summary

This paper deals with the morphological, formational and lexicographical aspect of multi-word lexemes. Morphologically, established expressions – multi-word lexemes have the function and meaning of words, but derivationally they are the result of semantic-syntactic connection of more one-word morphological items, i.e. they are syntactic creation. The examples of such items are provided according to the part of speech and therefore, it is pointed out the theoretical aspect of these lexical items in grammar books (in chapters related to word formation) and monographs.